

מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה

דברי הכנס העשרים וארבעה | עורך: אייל מירון | מכון מגלי"ם - עיר דוד ירושלים | אלול תשפ"ג | 18

תוכן העניינים

ברכות

10 ..... אהרן הורביץ, אלי אסקוויזדו, רעיה שורקי

דבר העורך

14 ..... אייל מירון

ניצן שלום

17..... חורבן כסמל: מבט על החורבן הבבלי בשנת 586 לפסה"נ ממבנה הלשכה שהתגלה בחפירות חניון גבעתי שבירושלים

רוני רייך

33..... "כלי גללים, כלי אבנים, כלי אדמה" (משנה כלים י, י)
מדוע כלי אבן אינם מקבלים טומאה? הצעת הסבר

רוני רייך

41 ..... הערה על מקום הארמון המערבי של הורדוס בירושלים

ארי לוי | ריקי זלוט-הר-טוב

51 ..... חידתה של בריכת הדגים שנחשפה בעיר דוד

יובל ברוך | אלכסנדר ויגמן | ואיילת דיין

73 ..... הקטקומבות היהודיות בוילה טורלוניה (Villa Torlonia), רומא -
הערות על האדריכלות והתיארוך

אורטל כלף | מורן חגיבי | ואיתמר ברקו

103..... "אם בהר חצבת אבן..." -
המשכיות השימוש בעת החדשה באתרי חציבה קדומים בצפונה של ירושלים

Greetings

Ahron Horowitz, Eli Eskozido, Raya Shurki 8*

Editor's Introduction

Eyal Meiron 12*

Ronny Reich

Three Notes on Vessels made of Stone of the Early Roman (= Late Second Temple)
Period 15*

Ronny Reich

A Note on the Location of Herod's Western Palace in Jerusalem 25*

Ari Levy | Rikki Zalut Har-Tuv

the Mystery of the Fish Pond discovered in the City of David 37*

חורבן כסמל: מבט על החורבן הבבלי בשנת 586 לפסה"נ ממבנה הלשכה שהתגלה בחפירות חניון גבעתי שבירושלים

ניצן שלום

אוניברסיטת תל אביב ומכון ויצמן

החורבן הבבלי של ירושלים חקוק בזכרון האוניברסלי ובזכרון העם היהודי כאירוע דרמטי וגורלי, שיחד עם גלות בבל, מחלק את ההיסטוריה של העם לשני שלבים נפרדים. מלבד השינוי בנסיבות ההיסטוריות, עם חיסולה של ממלכת יהודה, לחורבן הייתה משמעות סמלית ודתית דרמטית בשל שריפת בית המקדש, שאילצה את התיאולוגיה היהודאית להתאים את עצמה למציאות החדשה. המטרה הבבלית בהחרבת העיר הייתה פרקטית: לגדוע את שלטונה של השושלת המורדת, שהוכיחה את חוסר נאמנותה פעם אחר פעם, ולבסס שלטון יציב ושקט באזור, שבירתו לא בירושלים (ליפשיץ 2004: 101–102). לעומת זאת, לפחות בעבור חלק מהיהודאים החורבן נתפס מבחינה תיאולוגית כהפרת הברית בין העם לבין האלוהות המגנה, אלוהות שעמדה בהבטחתה במצור האשורי, קצת יותר ממאה שנים קודם לכן. היה זה אירוע דרמטי שדרש שינוי תיאולוגי עמוק (שם: 325–326, 401, 406–407 והפניות נוספות שם). במובן הזה לחורבן יש כוח ומשמעות לא רק מפני השינוי הפיזי שהוא יצר, והשינויים המערכתיים הכלכליים והמנהליים שנלוו לו, אלא גם בשל המשמעות הסמלית, האידיאולוגית והרעיונית שהשפעתה ניכרת עד היום. בעקבות חזרת אירוע חורבן המקדש גם בימי הבית השני, ואף שם, לכאורה, בט' באב, הפך חורבן ירושלים למעין אבטיפוס של חורבן ערים, ולסמל לתיאור חורבנות מסוג זה לאורך ההיסטוריה (צ'ופרה-מקגואן 2019: 31, 259–262).

במאמר זה אבחן באמצעות העדויות הארכיאולוגיות מבניין של העילית בירושלים, שנחרב בסוף תקופת הברזל, את השינויים במשמעות המבנה במהלך תולדות חייו, שינויים שהתרחשו כתוצאה מהחורבן הבבלי: ראשית, נדון בהיותו סמל לעושר, לפאר ולשגשוג שחוותה שכבת העילית של העיר בסוף תקופת הברזל; שנית, בהיותו סמל לכוחו ועוצמתו של הכובש הבבלי שבחר להחריב בצורה אלימה ביותר את המבנה הבולט והמפואר, כדי להפוך את התבוסה לעובדה נראית לעין; ולבסוף, כאשר החיים חוזרים לבניין לאחר החורבן, בהיות שרידיו סמל לעברה המפואר של העיר ומעין "יד" הנשמרת כזכר לחורבן.

מציאת מכלול אדריכלי המתוארך לתקופת הברזל בירושלים איננה יוצאת דופן במיוחד. שכבות משלב החורבן הבבלי נחפרו בעבר באתרים שונים ברחבי העיר. אך פעמים רבות העדויות הארכיאולוגיות היו חלקיות בלבד, או מורכבות לפענוח, כך שעל סמך העדויות עצמן לא ניתן היה להכריע האם אכן התרחש באתרים השונים חורבן אלים, ופרשנות הארכיאולוגים נשענה במידה רבה על התיאור המקראי המופיע בספרי מלכים, ירמיה, איכה ואחרים, תיאור שנתפס על ידי הארכיאולוגים כמציג תמונה של חורבן מוחלט והתרוקנות של העיר (שלום ואחרים 2019). אך בפועל, התיאור המקראי לא מציג תמונה אחידה וברורה של האירועים. אפילו בספר מלכים מוצגות בתוך פרק אחד, הוא פרק כה, שתי גישות מנוגדות. מצד אחד, מופיע תיאור של חורבן קשה והגליה של כל העם: "וישרוף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלים ואת כל בית גדול שרף באש... ואת יתר העם הנשארים בעיר ואת הנופלים אשר נפלו על המלך בבל ואת יתר ההמון הגלה... ויגל יהודה מעל אדמתו" (ט-יא, כא). מצד שני, מופיעות התייחסויות לנותרים ולהמשך החיים בארץ: "ומדלת הארץ השאיר רב טבחים לכורמים

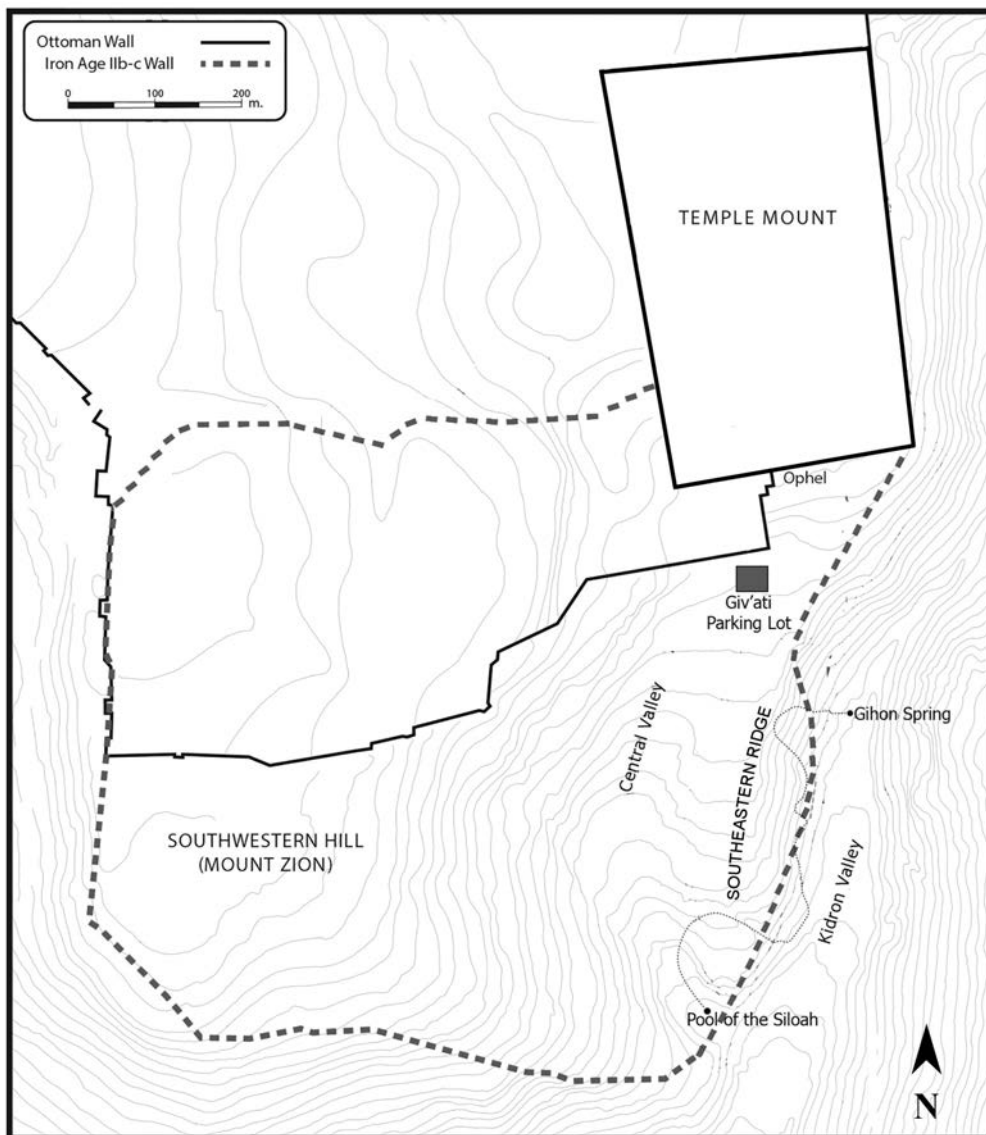
וליוגבים... והעם הנשאר בארץ יהודה, אשר השאיר נבוכדנאצר מלך בבל ויפקד עליהם את גדליהו בן אחיקם בן שפן" (יב, כב). הפסוקים האלה יוצרים תמונות מנוגדות לגבי חשיבותה היחסית של קבוצת הגולים לעומת זו של הנותרים בארץ ולגבי מידת המשכיות החיים בארץ (ליפשיץ 2022).

לנוכח חוסר הודאות הזה, החפירות בחניון גבעתי, שבהן נחשף מבנה גדול ממדים, ובו שכבת חורבן שהשתמרה היטב, המתוארכת לסוף תקופת הברזל - שלב חורבן העיר בידי הבבלים - יצרו הזדמנות לבחון בצורה מוקפדת יותר את אירועי החורבן.¹ בחינה מחודשת של המכלולים הארכיאולוגיים באופן עצמאי המנותק מהתיאור המקראי יכולה לסייע להבין מה באמת קרה בעיר בשלב זה, עד כמה החורבן היה משמעותי, והאם נמשכו החיים בעיר לאחריו. במחקר שכבת החורבן שזוהתה בתוך המבנה בחניון גבעתי נבחן מחדש מכלול ארכיאולוגי מהשלב הספציפי הזה, בשיטות מיקרו-ארכיאולוגיות מתקדמות, במטרה להבין כיצד נראה החורבן הבבלי במציאות, מה האמצעים בהם נקטו הבבלים בבואם להחריב מבני עילית בעיר ומה היו ההשלכות על המשך הקיום באתר.

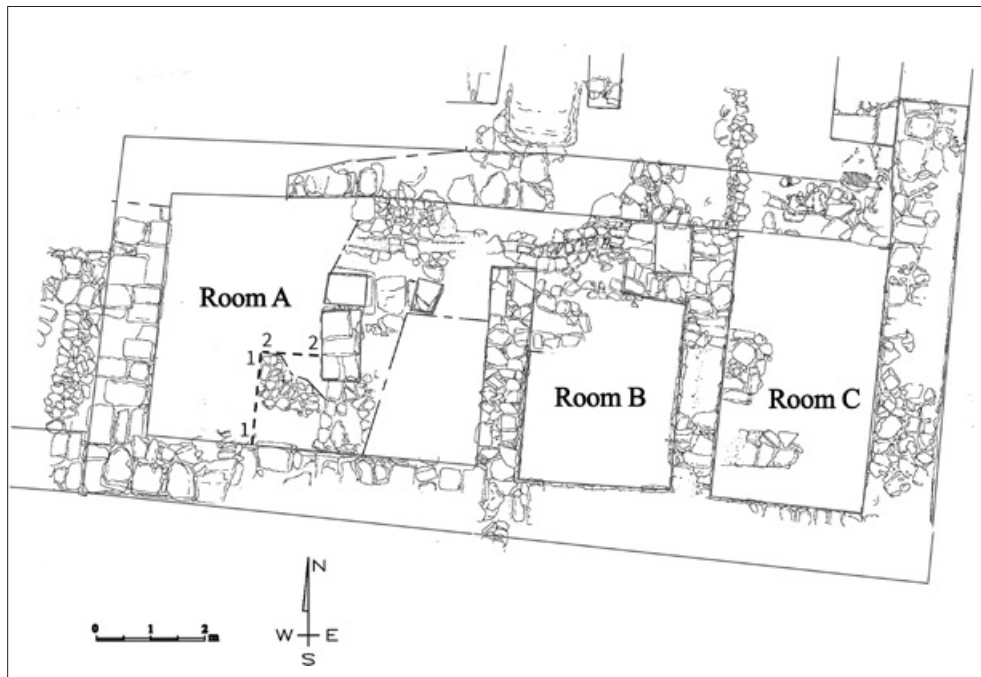
■ החיים בניין 100: ימי הפאר של ממלכת יהודה

בניין 100 הוא מבנה אבן גדול ומפואר, שאותו הצענו לזהות כלשכה של דמות בכירה במנגנון המלכותי בירושלים בסוף תקופת הברזל (שלו ואחרים 2022). המבנה ממוקם בקצה המדרון המערבי של השלוחה הדרום-מזרחית של ירושלים הקדומה (הידועה היום בכינוי "עיר דוד"; איור 1) ושטחו למעלה מ-170 מ"ר. אף שלא נחשף במלואו, ניכר שמדובר באחד המבנים הגדולים ביותר בירושלים בסוף תקופת הברזל (שלו ואחרים 2022; איור 10). בחפירות נחשפו שלושה חדרים מהאגף הדרומי של המבנה (ממערב למזרח: חדרים A-C; איור 2), ומרחב נוסף מצפון להם. אך המבנה ממשיך, ככל הנראה, צפונה מתחת לשרידיים מתקופות מאוחרות יותר, שלא פורקו. בשלב זה לא ניתן לתארך במדויק את מועד בניית המבנה, אך התאריך שבו יצא משימוש ברור לפי כלי החרס שנמצאו על רצפות שניים מחדריו, המתוארכים לסוף תקופת הברזל, בראשית המאה ה-6 לפסה"נ. שלושת חדרי המבנה מתאפיינים בבנייה מפוארת באבני גוויל בשילוב אבנים מסותתות. לפחות שני מונוליטים גדולים ניצבו בחדר המערבי ותמכו במשקל הקומה השנייה של המבנה (שלו ואחרים 2020). על קיומה של קומה שנייה מעידים שברי משטח טיח ייחודי אשר שימש רצפת הקומה השנייה ואבני המפולת הרבות שמילאו את כל חדרי המבנה (איור 3), נוסף על קירות הקומה התחתונה שעדיין עומדים כיום לגובה של כ-2.5 מ'.

1 החפירות הנוכחיות באתר, שבהן נחשף המבנה המתואר במאמר זה, החלו בשנת 2017 בניהולם של יובל גדות (אוניברסיטת תל אביב) ויפתח שלו (רשות העתיקות), בסיוען של אפרת בוצר וניצן שלום (ארכיאולוגיות שטח ראשיות) ובמיומן עמותת אלע"ד (לתוצאות החפירה וסיכום החפירות הקודמות באתר ותוצאותיהן ראו: שלו ואחרים 2020). המחקר המוצג במאמר זה נכתב במסגרת עבודת דוקטורט של המחברת, בהנחייתם של עודד ליפשיץ, יובל גדות (אוניברסיטת תל אביב) ואליזבטה בוארטו (מכון ויצמן). תודתי שלוחה למנחים ולכל השותפים למחקר על ההנחיה והייעוץ.

איור 1. מפת ירושלים העתיקה עם מיקום חפירות חניון גבעתי (עובד על ידי ניצן שלום משלו ואחרים 2020: איור 1).

איור 2. תכנית בניין 100 (תכנית: ודים אסמן).

איור 3. חלקה העליון של המפולת בחדר B, מבט לצפון (צילום: משלחת חפירות חניון גבעתי).

מלבד עוצמת הבנייה, אלמנטים אדריכליים שונים שנמצאו בין שפכי המבנה מעידים על הבנייה היוקרתית, לצד ממצאים קטנים יוצאי דופן המלמדים על מעמדם הגבוה של יושבי המבנה. בין הממצאים האלה ניתן למנות את החותם הנושא את שמו של אכר בן מתניהו והבולה שעליה חרוט השם נתנמלך עבד המלך, שתוארו מעיד על מעמד רם בחצר המלוכה כמקורב למלך (מנדל-גברוביץ' ואחרים 2019; על הכינוי "עבד המלך" כמסמל תפקיד בכיר ראו: ליפשיץ 2002), זאת לצד עשרות בולות נוספות המעידות על קיומו של ארכיון במבנה (שלו ואחרים 2022: 98). הפריטים האדריכליים שנמצאו במפולות כוללים אבן גזית גדולה ומעוצבת, ששימשה, ככל הנראה, משקוף של חלון (איור 3) וכן אגן אבן גדול; שבר כותרת פרוטו-איאולית שנמצא בחפירות קודמות מחוץ לבניין 100, מקורו ככל הנראה גם כן במבנה זה (שלו ואחרים 2020: 157). שברי הרצפה שקרסה מהקומה השנייה ייחודיים ומעידים אף הם על איכות הבנייה הגבוהה (איור 4). הרצפה העבה הייתה עשויה בטכניקת "טראצו", שבה גבישי קלציט גדולים עורבבו בתוך שכבת חומר שלוטשה לאחר התמצקותה. כך נוצר מראה ייחודי של משטח אדמדם ובו גבישים מבריקים (ואן זיידן ואשר 2021: 234; וקנין 2020: 4). לא נמצאו מקבילות דומות לרצפה זו בתקופה הנדונה וייתכן שמדובר בסגנון ריצוף שאפיין את מבני העילית העשירים ביותר בירושלים.

מכלול העץ המפוחם שנחשף במבנה מעניין אף הוא, משום שלצד קורות עץ עבות שנשאו את משקל הקומה השנייה, נשתמרו שרידים אורגניים מפוחמים עדינים וקטנים יותר במגוון צורות, אשר מקורם ככל הנראה ברהיטים, בכלי עץ או אפילו בצמחים שהיו במבנה. לצד חפצי העץ הרבים, בחדר C, החדר המזרחי של המבנה, נמצא מכלול כלי אגירה - 15 קנקנים ופיטס גדול. בדיקת שיירים (residue analysis) שבוצעה בחמישה מהקנקנים העלתה כי הם הכילו יין מועשר בוניל. הוניל הוא תבלין לא מקומי, שגדל באופן טבעי בהודו או אפריקה, וככל הנראה הגיע למרחב עם שיירות הסחר הדרום-ערביות שחצו את הנגב בחסות השלטון האשורי (עמיר ואחרים 2022). מציאת יין מתובל בוניל מעידה על מעורבות של העילית הפעילה בבניין 100 במערכות המסחר ארוך-הטווח של התקופה.

בין הממצאים המעידים על מעמדם הגבוה של יושבי המבנה, בולט בייחודו מכלול לוחיות שנהב מעוטרות. למעלה מאלף פיסות שנהב נאספו במהלך החפירה במפולות המבנה, והן מרכיבות לוחיות שעטרו חפצי עץ, ככל הנראה רהיטים (איור 5). העיטורים שמופיעים על גבי הלוחיות הם צמחיים, ולהם מקבילות שהתגלו בערים האשוריות החשובות, כגון נמרוד וח'ורסבאד, כמו גם במכלול השנהבים משומרון, בירת ממלכת ישראל. הלוחיות יובאו, ככל הנראה, מאשור, והן מלמדות על קשריהם של יושבי בניין 100 עם אליטות מרוחקות (אבישר ואחרים 2022).

איור 4. שברי רצפת הקומה השנייה (צילום: אסף פרץ).

איור 5. פיסות שנהב (צילום: דפנה גיית) ולוחית שנהב משוחזרת (אבישר ואחרים 2022: איור 6).

מרבית הממצאים הייחודיים – הרצפה העבה, מכלול השנהבים והפריטים האדריכליים – מקורם בקומה השנייה של המבנה, בעוד שהממצאים מהקומה התחתונה, כגון קנקני האחסון בחדר C ומערכת כלי שולחן מחדר B (איור 6), מעידים על שימוש במרחב הקומה התחתונה לאחסון. גם רצפות הקומה התחתונה פשוטות יותר לעומת רצפת הטיח הייחודית מהקומה השנייה. ממצאי היוקרה מעידים כי הקומה העליונה הייתה המפוארת, והיא שימשה, אולי, למגורים יוקרתיים, לקבלת פנים או לפעילויות ציבוריות, שהתקיימו בלשכתו של אדם בכיר מאוד במערך הממלכתי הירושלמי (שלו ואחרים 2022).

■ חורבנו של בניין 100

שלל הממצאים הייחודיים שתוארו לעיל התגלו כאמור בתוך שכבת חורבן שמילאה את חדרי המבנה. ניתן להגדיר שכבת חורבן באתר ארכיאולוגי כשכבה שכוללת עדויות לשריפה על רצפת המבנה, שפכי מפולת המבנה והצטברות ממצאים על הרצפה (פינקלשטיין 2009: 113). שלושת חדרי בניין 100 נמצאו מלאים בעדויות מסוג זה: מפולות אבן ושפכים שמקורם בחומרי בנייה מילאו את החדרים למלאו גובהם, מכלולי ממצא קרמי נמצאו על רצפות שניים משלושת החדרים כפי שהוזכר לעיל, ועדויות לשריפה ניתן היה לזהות בפיסות העץ המפוחמות שנמצאו בשלושת החדרים ובסימני פיהח על חלק מהאבנים במפולת (שלום ואחרים 2019; שלו ואחרים 2020).

איור 6. מכלול הכלים שהתגלה על רצפת חדר B לאחר רפאות (צילום: סשה פליט).

האפיון והתיארוך המובהקים של בניין 100 כמבנה עילית שהתקיים עד שנת 586 לפסה"נ, לצד שכבת החורבן הברורה שהתגלתה בשלושת חדרי, איפשרו לנתח את המכלול כמקרה מבחן ליחס הבבלים למבני העילית המרכזיים בעיר, שלהם קשר ישיר לשלטון היהודאי. במסגרת "המהפכה המדעית" שעובר תחום הארכיאולוגיה בשנים האחרונות, גם בניתוח מכלולי חורבן החלו ליישם שיטות אשר הושאלו למחקר הארכיאולוגי מתחומי המדעים המדויקים.² במחקרים מהשנים האחרונות הוטמעה התפיסה שניתוח העדויות המיקרוסקופיות, לצד העדויות הנראות, יכול לספק מידע רב ומדויק יותר על תהליכי היווצרות האתר ותהליכי החורבן (כך למשל, בתל מגידו [רגב ואחרים 2015], בתל עיטון [פאוסט ואחרים 2017], בתל לכיש [קריימרמן ואחרים 2022] ובאתרים נוספים). שיטות מיקרו-ארכיאולוגיות שונות מאפשרות לבחון שאלות חדשות הנוגעות לשכבות

2 על המהפכה ביישום שיטות מתחומי המדעים המדויקים בארכיאולוגיה של ירושלים בשנים האחרונות, ראו: גדות ועוזיאל 2023.

חורבן, כגון: זיהוי מפורט של החומרים המרכיבים את שכבת החורבן, התהליכים שעברו עליהם תוך כדי החורבן ותהליכי הרבדה שיצרו את המכלול כפי שהתגלה בחפירה.

במחקר של בניין 100 ביקשנו לשחזר את מהלך האש שהביאה לחורבן המבנה - היכן היה מקור האש ולאיזה עוצמות הגיעה ברחבי המבנה, ואת תהליך הקריסה של המבנה - האם המבנה קרס באופן מהיר ומייד או שמא לאורך זמן בתהליך קריסה איטי והדרגתי. לשאלות אלה יש השלכות על שחזור מהלך החורבן והאירועים שיצרו את השכבה הארכיאולוגית.

ספקטרוסקופיית אינפרא אדום (Fourier Transform Infrared Spectroscopy - FTIR) היא שיטה הבוחנת את המבנה המולקולרי של החומר ומאפשרת לזהות שינויים שנגרמו כתוצאה מחימום, ואף לזהות את דרגת החימום (ברנה ואחרים 2007). על ידי בדיקה בשיטה זו של דגימות סדימנט שנלקחו מרחבי המבנה, נוצר מיפוי של דרגות החימום ברחבי המבנה ושיחזור מהלך האש. שיטה נוספת שישומה היא מיקרומורפולוגיה; בשיטה זו בלוקים של סדימנטים נדגמים מהאתר, מודבקים לשקפים שמתאימים למיקרוסקופ ומשויפים לעובי דק ביותר, כך שניתן לבחון את הרכב השכבות השונות ותהליכי הרבדה שיצרו אותן בקנה המידה המיקרוסקופי. בחינה של רצפות החדרים ושכבת המפולת שמעליהן בשקפים המיקרומורפולוגיים אפשרה לבחון האם יש סימנים מיקרוסקופיים שיעידו כי הרצפה עמדה חשופה משך זמן ארוך (באופן שיכול להעיד על תהליך קריסה הדרגתי) או שכוסתה מיד³. הנתונים המפורטים והתוצאות המלאות מהבדיקות יופיעו בפרסומים עתידיים (שלום ואחרים בפרסום).

סיכום העדויות שזוהו במבנה מלמד על חימום בשלושת חדרי המבנה, אף כי בשני החדרים המערביים זוהו עדויות חלשות יחסית, עם חימום שלא עלה על 400 מעלות צלסיוס. רק בחדר המזרחי, חדר C, נמצאו מיקומים על רצפת החדר אשר נחשפו לטמפרטורות גבוהות, מעל 700 מעלות צלסיוס. יש לציין כי למרות שאש בשריפה פתוחה יכולה להגיע בקלות ל-600-900 מעלות צלסיוס (ברנה ואחרים 2007: 365), כדי שיוותרו אינדיקציות לחימום, האש צריכה להיות ממושכת ועוצמתית, זאת משום שאדמה היא בעלת יכולת בידוד גבוהה (שם: 360). שברי הרצפה שקרסו מהקומה השנייה הם בין הממצאים הבודדים המאפשרים לבדוק מה התרחש בקומה השנייה בעת החורבן. בדיקות ה-FTIR העלו כי החומר אכן היה מחומם היטב, אך בכדי לקבוע האם החימום הזה קשור לזמן החורבן או לחימום בעת הכנת המשטח הייחודי יש צורך בבדיקה נוספת. בדיקות ארכיאומגנטיות שבוצעו על שברי הרצפה הראו שהמינרלים המגנטיים בחומר "הקליטו" את השדה המגנטי בעת קריסת הרצפה, עובדה שמעידה על חימום במהלך

3 בדיקות הספקטרוסקופיה בוצעו במעבדה למדעי הארכיאולוגיה במרכז קימל, מכון ויצמן, בהנחייתה של אליזבטה בוארטו. השקפים המיקרומורפולוגיים הוכנו במעבדה האנליטית ברשות העתיקות, בהדרכתו של יותם אשר, ואני מודה לו על הסיוע הרב בהכנת ופענוח השקפים. אני מבקשת להודות גם לרות שחק-גרוס (אוניברסיטת חיפה) שיעצה אף היא בפענוח השקפים.

החורבן (וקנין ואחרים 2020).⁴ בחינת השקפים המיקרומורפולוגיים לא העלתה כל סימן שהרצפה עמדה חשופה זמן רב, אלא הצביעה על קריסה וכיסוי מהיר של רצפות החדרים. גם פרשנות זו מאוששת על ידי התוצאות הארכיאומגנטיות, המחייבות קריסה וקירור מהיר של שברי הרצפה במקום שבו נמצאו (שם).

משלל הבדיקות המדעיות עולה תמונה ברורה של חורבן מהיר, אלים ומוחלט של המבנה. האש הוצתה בשתי קומות המבנה והתפשטה לכל חלקיו. חפצי העץ הרבים שהיו במבנה סיפקו חומר בעירה, אף כי ייתכן שהמחריבים הוסיפו חומרים דליקים נוספים. הקריסה של חלקים נרחבים מהמבנה נגרמה כאשר קורות העץ שנשאו את משקל הקומה השנייה עלו באש, אך ייתכן שמחריבי הבניין דאגו לפרק את קירות הקומה השנייה, אם עוד נותרו עומדים לאחר השריפה, כך שמילאו את הקומה התחתונה והוציאו את הבניין משימוש באופן מוחלט. נתוני השריפה והמפולת של בניין 100 מעידים על ההשקעה הגדולה שהשקיעו הבבלים בהחרבת הבניין. שריפת המבנה התרחשה באופן מתוכנן ומחושב, שמזכיר את התיאור אודות השריפה השיטתית של "כל בית גדול", שהתבצעה באופן מסודר כחודש לאחר כיבוש העיר על ידי נבוזראדן (מלכים ב כה, ט). בניין 100 היה כאמור אחד המבנים הבולטים והעשירים בעיר, ויושביו היו חלק ממעמד העילית השולטת. הנראות הגבוהה והמעמד החשוב של המבנה היוו תמריץ להחריב אותו באופן גלוי ובולט ולהותיר אותו בחורבותיו, באופן שישלח מסר של הכנעה מוחלטת לכל תושבי העיר. הבניין המפואר, שסימל את כוחה של בירת הממלכה ושל שושלת בית דוד, הפך לסמל לתבוסה המוחצת.

■ אפילוג: החיים בבניין 100 לאחר חורבנו

יש להניח שלאחר יציאת המבנה מכלל שימוש הוא עמד נטוש זמן מה. לשלב זה מתייחסים התיאורים בספר איכה העוסקים בעיר הריקה, החרבה, שארמונותיה, חומותיה ומבצריה הופקרו ביד אויבים, הלועגים למפלתה (איכה ב). אך לצד תיאורי ההרס הקשים, יש גם עדויות כי הפעילות בעיר לא פסקה לחלוטין. במסגרת סיפור רצח גדליה בן אחיקם על ידי ישמעאל בן נתניה, המתואר בספר ירמיהו, מוזכרים שמונים אנשים משכם, שילה ושומרון, העוטים סממני אבל, בדרכם להביא מנחה ולבונה לבית ה' (מא, ה). אין ספק כי מדובר על מנחות המובאות לבית המקדש החרב בירושלים, כך שזוהי עדות ברורה להמשך פעילות פולחנית בעיר החרבה, על אף ההרס הרב (ליפשיץ 2022: 5). גם הממצא הארכיאולוגי מצביע על מידה מסוימת של המשכיות. בחלק ממערות הקבורה שנחפרו בכתף הינום בשנות ה-80 של המאה ה-20 זוהה המשך שימוש גם במאה השישית לפסה"ג, מה שמעיד על המשך החיים באזור, של לפחות חלק מתושבי העיר (ברקאי 2000). הרבדים שחפרה מזר

4 ארכיאומגנטיזם היא שיטה המאפשרת ללמוד אודות השדה המגנטי של כדור הארץ והשינויים שהתרחשו בו בעבר באמצעות ניתוח חומרים ארכיאולוגיים שיש בהם מינרלים מגנטיים. אם מינרלים אלה מחוממים, למשל בשריפה, הם יכולים 'להקליט' בעת התקררותם שדה מגנטי שהוא יחסי ומקביל לשדה המגנטי של כדור הארץ, וכך הם מאפשרים שחזור של הכיוון והעוצמה של השדה המגנטי בזמן שהחומר התקרר. בארכיאולוגיה שיטה זו בעלת פוטנציאל גדול לספק מידע על תיארוך, אירועי חימום, ושחזור תהליכי היווצרות האתר (וקנין 2020: 2).

מתחת למגדל הצפוני בשטח G שבשלוחה הדרום-מזרחית, ובהם זיהתה שברי כלי חרס המתוארכים למאה ה-6 לפסה"נ, מצביעים אף הם על המשך פעילות באזור (מזר 2015). במחקר אודות כלי החרס של סוף תקופת הברזל והמעבר לתקופה הפרסית זיהו פרויד ושלו שלושה אופקים קרמיים שניתן לתארך למאות ה-6 עד ה-4 לפסה"נ, כלומר מהתקופה שלאחר החורבן אל תוך התקופה הפרסית. את האופק הקרמי הראשון מבין השלושה, ניתן לתארך בסבירות גבוהה למאה ה-6 לפסה"נ, על סמך שיקולים קרמיים ועל סמך ממצאים אחרים שנמצאו באותם מכלולים, כגון טביעות אריה (פרויד ושלו 2023: 121). שברי כלי חרס ששייכים לאופק הקרמי הראשון זוהו במילוי באתר חניון גבעתי, אך לא בהקשר לבניין 100 (שם: 116). זוהי עדות נוספת להמשך הפעילות באזור בתקופה שלאחר החורבן. גם בתוך חורבותיו של בניין 100, ולמרות המפולות האדירות שמילאו את חדרי הבניין, החיים נמשכו לבסוף, גם אם לאחר תקופת פער קצרה. מצפון לשורת החדרים שנחפרה באגף הדרומי של הבניין, נמצאו שרידי פעילות מהתקופה הפרסית, שניתן לשייך לפחות חלק מהממצא הקרמי בהם לאופק הקרמי השני של פרויד ושלו. מכלול קרמי דומה שנמצא ברמת רחל תוארך לראשית התקופה הפרסית, במאה ה-5 לפסה"נ (שם: 118). הפעילות מהתקופה הפרסית הייתה צנועה בהרבה מזו של סוף תקופת הברזל, וכללה בורות, קירות מאבני שדה קטנות, שניגשו לקירות של בניין 100, ואף מעין "תא" או בור סדור, שנחפר לתוך שרידי המפולת בפניה הדרומית-מערבית של חדר A ודפנותיו דופנו בקירות פשוטים (איורים 7-8).

איור 7. קיר בנוי באופן גם מהתקופה הפרסית לצד קיר בנוי אבנים מסותתות בחלק הצפוני של חדר B (צילום: משלחת חפירות חניון גבעתי).

איור 8. התא שנבנה בתקופה הפרסית לתוך הפינה הדרומית-מערבית של חדר A (צילום: משלחת חפירות חניון נבעתי).

לא ניתן לדעת האם בחלל הצפוני של המבנה פונו שפכי חורבן לפני הפעילות בתקופה הפרסית, או שמלכתחילה בחלק זה של המבנה לא היו שפכים רבים, אך בתא שבחדר A ניכר שהוא נחפר לתוך שפכי החורבן תוך מודעות לקיומם. אם כן, מדוע לא פונו גם חדרי האגף הדרומי? לא ניתן לדעת האם החדרים נותרו מלאים במפולות החורבן משום שלא היו די משאבים וכוח אדם לפנות את השפכים האדירים, או שהייתה זו בחירה מודעת שלא לפנות את השרידים החומריים שהזכירו את החורבן. האזכורים הרבים במקרא לחורבות מלמדים כי יש להן משמעות כשרידים שמסמלים זיכרון של אירועים מדורות קודמים (פיוסקה 2022). גם יחזקאל, בדברי התוכחה על הנותרים בארץ, מיד לאחר החורבן, מתייחס אליהם כ"יושבי החורבות האלה על אדמת ישראל" (לג, כד) ויוצא נגד תפיסתם לפיה הארץ נותרה להם לירושה. באופן מעשי אכן ניתן לפיכך להגדיר את יושבי בניין 100 כ"יושבי חורבות", אך ישנן גם עדויות שקיומם לא היה כה דל וחסר אמצעים כפי שניתן להניח. בין הממצאים מהתקופה הפרסית שהתגלו במבנה, נמצאו 138 עצמות דגים, שביניהם דגי נילוס, דגים מהכנרת ומהים התיכון. הימצאות שרידי הדגים מעידה על המשך מעמדה של ירושלים כמרכז המקושר לדרכי מסחר ועל היכולת של יושבי המבנה להשיג סחורות ממקומות מרוחקים (ספיסיאריץ' 2022: 8-9). לצד זאת ניתן להזכיר גם שבר כלי בס מהמכלול הפרסי, שמלמד על מסחר וקשרים תרבותיים גם עם החוף הפניקי (שלו ואחרים 2020: 160).

אם כך, למרות החורבן המוחלט שהסבו הבבלים בסוף תקופת הברזל ללשכה המפוארת שעמדה בקצה הצפוני של השלוחה הדרום-מזרחית, בצלו של בית המקדש החרב, במאמץ ניכר להוציא אותה מכלל שימוש, זיכרון החיים המפוארים של העילית הירושלמית לא נמחה לחלוטין והחיים בעיר נמשכו במידה מסוימת, לצד החורבות שהפכו לחלק מהנוף העירוני ולסמל לפאר העבר.⁵

5 לדיון אודות ירושלים בתקופה הפרסית וכיצד הפער בין החורבות, שהעידו על העבר המפואר, למציאות היומיומית של התקופה השפיע על תיאורי המקרא, ראו: ליפשיץ 2023.

■ ביבליוגרפיה

וקנין 2020

Y. Vaknin, R. Shaar, Y. Gadot, Y. Shalev, O. Lipschits and E. Ben-Yosef, The Earth's Magnetic Field in Jerusalem During the Babylonian Destruction: A Unique Reference for Field Behavior and an Anchor for Archaeomagnetic Dating, *PLoS One* 15(8): e0237029. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237029>.

אבישר ואחרים 2022

R. Avisar, Y. Shalev, H. Shochat, Y. Gadot and I. Koch, "Jerusalem Ivories": Iron Age Decorated Ivory Panels from Building 100, Giv'ati Parking Lot Excavations, and Their Cultural Setting, *Atiqot* 106: 57–74.

ברנה 2007

F. Berna, A. Behar, R. Shahack-Gross, J. Berg, E. Boaretto, A. Gilboa, I. Sharon, S. Shalev, S. Shilstein, N. Yahalom-Mack, J. R. Zorn and S. Weiner, Sediments Exposed to High Temperatures: Reconstructing Pyrotechnological Processes in Late Bronze and Iron Age Strata at Tel Dor (Israel), *Journal of Archaeological Science* 34: 358–373.

ליפשיץ 2002

ע' ליפשיץ, על 'עבד יהוה' ועל 'עבד המלך', שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום 13: 157–171.

ליפשיץ 2004

ע' ליפשיץ, ירושלים בין חורבן להתחדשות: יהודה תחת שלטון בבל, ירושלים.

ליפשיץ 2022

ע' ליפשיץ, "לזכור ולשכוח": על דרכי העיצוב של "מיתוס הארץ הריקה", בתוך: ג' ד' שטיבל, ד' בן-עמי, י' טפר וע' קוך (עורכים), במרכז: קובץ מחקרים כרך ב, תל אביב: 1–31.

ברקאי 2000

ג' ברקאי, בתי הקברות של ירושלים בימי הבית הראשון, בתוך: ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים: 270–233.

ליפשיץ 2023

O. Lipschits, Jerusalem as a Symbol and in Reality, *Hebrew Bible and Ancient Israel* 12: 69–84.

גדות ועוזיאל 2023

Y. Gadot and J. Uziel, Jerusalem in History: The Hard and Life Sciences Perspective, *Hebrew Bible and Ancient Israel* 12: 133–153.

מזר 2015

E. Mazar, *The Summit of the City of David Excavation 2005–2008: Final Reports*, Vol. 1: Area G, Jerusalem.

ואן זיידן ואשר 2021

A. Van Zuiden and Y. Asscher, A Typology of Lime-Based Plasters from Iron Age II until the Byzantine Period in Jerusalem and Its Vicinity, *New Studies in the Archaeology of Jerusalem and Its Region* 14: 225–251.

פיוסקה 2022

D. Pioske, "And I Will Make Samaria a Ruin in the Open Country" (Micah 1:6): On Biblical Ruins, Then and Now, *Revue Biblique* 129: 161–182.

פינקלשטיין 2009

I. Finkelstein, Destructions: Megiddo as a Case Study, in: D.J. Schloen, (ed.), *Exploring the Longue Duree: Essays in Honor of Lawrence E. Stager, Pennsylvania*: 113–126.

פרויד ושלו 2023

L. Freud and Y. Shalev, Continuity and Change in 6th–4th Century BCE Jerusalem, *Hebrew Bible and Ancient Israel* 12: 108–132.

צ'ופרה-מקגואן 2019

C. K. Chopra-McGowan, *Representing the Destruction of Jerusalem: Literary Artistry and the Shaping of Memory in 2 Kings 25, Lamentations, and Ezekiel*, Ph.D. dissertation, University of Chicago, Chicago.

קריימרמן ואחרים 2022

I. Kreimerman, Y. Garfinkel, M.G. Hasel and R. Shahack-Gross, High-Resolution Investigation of a Conflagration Event in the North-East Temple at Lachish via Integration of Forensic, Stratigraphic and Geoarchaeological Evidence: A Model for Studying Architectural Destruction by Fire, *Journal of Archaeological Science: Reports* 46: 3471–3482. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2022.103705>

מנדל-גברוביץ' ואחרים 2019

A. Mendel-Geberovich, Y. Shalev, E. Bocher, N. Shalom and Y. Gadot, A Newly Discovered Personal Seal and a Bulla from the Excavations of the Giv'ati Parking Lot, Jerusalem, *Israel Exploration Journal* 69: 154–174.

ספיסאריץ' 2022

A. Spiciarich, O. Lernau, L. Sapir-Hen, Y. Shalev and Y. Gadot, Fish in Ancient Jerusalem: Trade and Consumption of Fish in an Inland Site from the Iron Ages to the Early Islamic Period, *Journal of Archaeological Science: Reports* 43: 103430. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2022.103430>

עמיר ואחרים 2022

A. Amir, I. Finkelstein, Y. Shalev, J. Uziel, O. Chalaf, L. Freud, R. Neumann and Y. Gadot, Residue Analysis Evidence for Wine Enriched with Vanilla Consumed in Jerusalem on the Eve of the Babylonian Destruction in 586 BCE, *PLoS ONE* 17(3): e0266085. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0266085>.

פאוסט ואחרים 2017

A. Faust, H. Katz, Y. Sapir, A. Avraham, O. Marder, G. Bar-Oz, E. Weiss, C. Auman-chazan, A. Hartmann-Shenkman, T. Sadiel, O. Vilany, M. Tsesarsky, P. Sarah, O. Ackermann, N. Timmer, O. Katz, D. Langgut and M. Benzaquen, The Birth, Life and Death of an Iron Age House at Tel 'Eton, Israel, *Levant* 49: 136–173.

רגב ואחרים 2015

L. Regev, D. Cabanes, R. Homsher, A. Kleiman, S. Weiner, I. Finkelstein and R. Shahack-Gross, Geoarchaeological Investigation in a Domestic Iron Age Quarter, Tel Megiddo, Israel, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 374: 135–157.

שלום ואחרים 2019

נ' שלום, י' שלו, י' עוזיאל, א' כלף, ע' ליפשיץ, א' בוארטו, וי' גדות, כיצד מחריבים עיר? עדויות ארכיאולוגיות חדשות לתוצאות המסע הבבלי לירושלים, חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה 13: 229–248.

שלו ואחרים 2020

Y. Shalev, N. Shalom, E. Bocher and Y. Gadot, New Evidence on the Location and Nature of Iron Age, Persian and Early Hellenistic Period Jerusalem, *Tel Aviv* 47: 149–172.

שלום ואחרים (בפרסום)

N. Shalom, Y. Vaknin, R. Shaar, E. Ben-Yosef, O. Lipschits, Y. Shalev, Y. Gadot and E. Boaretto, Destruction by Fire: Reconstructing the Evidence of the 586 BCE Babylonian Destruction in a Monumental Building in Jerusalem, *Journal of Archaeological Science*.

שלו ואחרים 2022

י' שלו, ר' אבישר, ל' פרויד, ע' קוך, א' בוצר, נ' שלום וי' גדות, "ויעש לו לשכה גדולה" (נחמיה יג, 5), העילית בירושלים בשלהי תקופת הברזל על פי הממצא ממבנה 100 במורדות המערביים של גבעת עיר דוד, חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה 15: 89–106.